

Роксолана

Сергій Плачинда

У саду кувала зозуля. Віщувала комусь довгі літа.

Пахло м'ятою, любистком.

Цвіли ружі. Гули бджоли.

Із-за хати, з-за гострої стріхи виблискували золоті хрести церкви.

У глибині обійстя, на клуні, поважно куняв, стоячи на одній нозі, чорногуз.

Буяло зелене свято — Тройця.

Настуся помітила, що на неї всі дивляться, розгублено зупинилася, зашарілась і ще погарнішала.

А вони — батьки та гості — не зводили з неї очей.

Батько дивився зачудовано, немов бачив свою доньку вперше. Та воно, по правді, так і було, бо він — рогатинський священик Іван Лісовський — лише нещодавно, по Великодню, повернувся з далеких довгих походів проти татарів і турків, де він благословляв козаків на бій з бусурменами, ретельно служив панахиди по загиблих і частенько сам брався за шаблю. Тож незчувся Іван, як виросла донька.

Із сумним усміхом поглядав на сестричку Трохим — старший брат, чорнобривий ставний парубок. Він згадав сеї миті, що скоро розлучатиметься з Настусею, з матір'ю, з рідною хатою, бо після жнив дядько Максим забере його, Трохима, на Січ. Хтозна-коли повернеться звідти і чи повернеться взагалі.

Мати дивилася на доньку закохано й замріяно, думала щось світле і водночас бентежне, бо зволожились очі в матушки й на засмаглі руки впала щаслива сльоза.

Лагідно позирали на дівчину хрещений батько Тарас Гузь і хрещена мати — вони прийшли прямо з церкви сюди в гостину.

А батьків побратим, наче з кореневища дуба витесаний дебелий козак з Канева, дядько Максим, докинув до своїх попередніх слів:

— Може, панотче, ще й посватаємось. У мене ж двійко синів. Один на Січі, другий — зброярем у Києві, на Подолі...

— А чого ж! — вигукнув батько і підморгнув у бік ще одного гостя...

А Настя справді намальована. Великі карі очі, а над ними, мов чорні блискавки, — тонкі брови "Одна брова варта вола", — ввернув дядько Максим. Ніжний рум'янець, біле личко, важка руса коса через плече. А ще — вишита сорочка, добре намисто, барвиста плахта і чисті білі босі ноги.

— Неси, доню, — лагідно наказала мати.

Настя ступила крок і завмерла: десь з кінця вулиці почувся відчайдушний крик, несподіваний і тривожний у свято.

За столом занепокоєно переглянулися...

А з вулиці долинало кінське тупотіння, і вже близько, прямо за тином, озвався наляканий голос:

— Татари!Татари!

Вулицею на коні, мов навіжений, промчав хлопчина-пастушок, він і викрикував ці страшні слова. За ним, наче вихор, летів табун, який хлопці водили на ніч. Настрахані, враз здичавілі коні нагадували про лихо більше, ніж крик хлопчини.

Настя закам'яніла з мискою яблук у руках.

— Мати Божа І — вигукнула котрась із жінок.

А батько, попри важку статуру, вже був біля хати і за мить вискочив з шаблею та мушкетом, якого відразу ж перехопив собі гість із Канева.

— Панотче... — зупинив змиленого коня сусідський хлопець Іванко, що пас коней.
— Орда суне... З Веселого Гаю...

Череду зайняли, а ми кіньми втекли...

У двір забігали коні. Їх переймали Трохим, батько.

На церкві вдарив дзвін — тривожно, гучно, часто.

— Трохиме, сідай!

Заголосили жінки. Валували собаки. Іржали коні.

Побляк святковий день.

Дядько з Канева вже на коні, на вулиці.

Біжать люди. Матері з дітьми. Забігають у двір до священика, благально дивляться на свого духовного отця.

— До храму, старі! — владно мовить отець Іван. — Дівчата і хлопці — в байрак! Нишком там сидіть! З дітьми — до храму... Жінко, Насте, — в байрак... Чоловіки — до зброї... За мною...

В руці Лісовського — шабля. Він уже на коні. Гарцює по обійстю. Очі його палають звитягою.

— Хутко, люди! Та не тягніть своїх ряден... душі рятуйте! Швидше, дівчата! Затримаємо, доки сховаєтеся... Старі, не біжіть за молодими, бо відставатимете і приведете за собою татар у байрак!... Дітей не беріть туди: плакатимуть — бусурмени почують!... Насте!

А вона і досі стояла мов закам'яніла. Мати схопила її за руку, миска полетіла в траву, великі мочені яблука розсипалися на споришу.

— Біжи до лісу, доню!

— А ви, мамо?

— А я... не вбіжу... Буду в храмі.

— І я з вами... Ні, тільки з вами!

Вулицею протупотів кінь: шляхтич Єрнст Тинський хутко помчав на захід.

Утік, трясогузі — люто блимнув очима Лісовський. — А я хотів ним передати... Трохиме! — гукнув сина. — Хутко городами до дядька Свирида. І — в Тербовлю з ним. Там козацька залога. Та хай вони на підмогу запросять польський загін з Тернополя. Зрозумів? Лети, сину, хай тобі щастить, і... прощай...

Люди збігалися до церкви. Перед входом стояв у чорній рясі дяк з іконою в руках — стояв непорушно, немов чекав кінця світу.

Титар на дзвіниці щосили калатав у дзвони.

— Бережи, отче Феодосію, храм іконою, а ми шаблею, — гукнув Лісовський дякові й повів нечисленний загін озброєних рогатинців туди, де вже здіймався до неба чорний стовп диму.

— Тату! — скрикнула Настя, але натовп заштовхав її усередину церкви, де палали свічки і з темних стін заспокійливо споглядали на людей святі угодники.

Настя дивилася на все невидючими очима; вона, приголомшена й вражена, ще не отямилася.

Мати, вся в сльозах, потягнула дочку за руку:

— Сюди, доню... Ой горе... Ставай на коліна... Помолимося Господові, Він захистить й одведе біду.

У кутках церкви жінки тулили до грудей немовлят, пристрасно молилися бабусі: церква аж гула від людського гомону. Так минула якась година. Відтак, — наче вітер прошумів церквою: прибігли хлопчики з чат.

— Горить церква отця Петра...

— Отець Петро не виходить з неї...

— Татари на сусідній вулиці...

— Наші їх косять, січуть, а ті лізуть...

Голосніше, розпачливіше вимовлялися слова молитов. І раптом — несамовитий крик молодиці біля входу.

Важкий тупіт ніг знадвору. Пах — стріла вп'ялася в темне-воскове чоло Миколи Угодника... Гортанні чужинські вигуки, наче собачий лемент...

— Татари!

— А-а-а!

Вони вдерлися в церкву, мов голодні вовки. Вдерлися хижі, люті. З кривими шаблями, закривавленими ножами. Брудні, запилюжені обличчя. Заяложені кудлаті гостроверхі шапки. Дикі погляди налитих кров'ю очиць. Людолови.

Сунуть. Схопили одну жінку, другу... Швиргнули немовля об кам'яний стовп... і всіх сколихнув божевільний крик матері. Полилася кров холодною підлогою, бризнула на стіни, ікони.

Церква перетворилася на пекло. Здається, навіть святі угодники плакали, споглядаючи дику різанину.

Крутнули татари руки й Насті. Вона зблизька побачила щілинки червоних нелюдських очей. Кинулася мати на захист дочки, вкусила смердючу руку татарина, що завив од болю. Над паніматкою зблиснув ніж.

— Мамо! Матусю!

Лежить мати, підпливає кров'ю. Щось шепоче. Чує Настя:

— Доню... хоч руками задуши...бусурмена...

А Настю несуть.

Через кров... по дитячих тільцях...

Повітря тремтить од несамовитого, божевільного крику матерів.

Надворі, перед входом до церкви, Настя уздріла дяка... Лежить з притиснутою до грудей іконою — лежить без голови.

Настю кидають на траву. І тієї ж миті лунає чийсь владний окрик. Дівчину відпускають. Перед нею, на білому коні, якийсь татарин у чистій жовтій одежині, білій кудлатій шапці. Клинецьовата руда борідка, широкі вилиці. Прицмокнув язиком. І махнув рукою. Насті скрутили руки, кинули на підводу. На якісь клунки, награбовані українські килими. Повезли...

— Тату! — запрачалась у віршовках Настя. — Ріднесенький мій... Встаньте, подивіться... на кого ж покинули мене... Добрий мій татуню...

Мовчить отець Іван. Лежить, порубаний, посічений. Приклав вухо до землі. Наче прислухається до стогону землі.

Степи. Безмежні, зелені, духмяні від трав і квітів. Орли в чистому блакитному небі. Свист ховраків.

Та не радує степова краса Настю Лісовську, її односельців. Їх женуть у величезному гурті, женуть разом з худобиною.

— Оце так погостював! — лютує дядько Максим. — Оце висватав мавочку для своїх синів.

— Що з нами буде? — шепоче Настя. — Куди нас ведуть?

— У Крим, дочко. Продаватимуть нас, мов бидло. А потім прикують ланцюгами біля весел на галерах. Станемо рабами довіку. А тебе, доню, купить у жони якийсь старий хан...

— Ой. ніколи! Я накладу на себе руки, але цього не буде!

— Не бери гріха на душу, Насте. Нічого не вдієш. Не вберегли ми околиці нашої. Так сталося. Головне: не забувай України. І коли станеш жоною, чи служницею, чи рабинею в хана або у ще якогось ірода, будь вони прокляті, не забувай, донько, хто ми і звідки. Пам'ятай, що в татарських темницях багато наших козаків гибіють, з ночі до ночі конають на важкій роботі. І якщо ти, ясочко, озвешся до них рідною мовою, то рабиня, чи жона, ключі викрадеш та випустиш козаків на волю, то вже тобі буде шана довіку. Та коли й задушиш власними руками якогось бусурмена, то й тоді тебе Бог не забуде. Тільки сама не побусурменься, донько. Осиротіла ти, та не зовсім: не забувай віри своєї, мови рідної: вдома її не помічаєш, тую мову, а на чужині вона мов батько, і мати, і вся Україна.

Бредуть люди. Вродливі дівчата — їх красу споганено. Матері несуть виснажених діток — з них потім виростуть яничари. Козаки — вони посивіють на галерах й одного дня щезнуть у морських хвилях... Бредуть і все озираються. Не видно? Не чути?

Ні, не видно. Не чути.

Якось надвечір бранці уздріли хвилі Дніпра, стіни невеликі фортеці на березі Й велетенський пором, на якому їх мали перевезти у клятту татарщину, наче на той світ. І тоді вже облишили всі надії. Падали на коліна, цілували рідну землю, рвали полин, засовували під сорочку на пам'ять, плакали, ридали:

— Прощай, мати-Україно!

— Прощай, мир хрещений!

— Прощай, білий світе!

А на світанні з'явилися козаки. Почали штурмувати фортецю, нищити татарську залогу, й тут, на стіні, у короткому лютому бою, загинув Трохим, так і не побачивши рідної сестри. До вечора палала бусурменська фортеця. Кожен закапелочок обдивились, але бранців ніде не було...